

БУХОРА ФОЛКЛОР ЭТНОГРАФИК МУСИҚА САНЪАТИ ВА МАДАНИЯТИНИНГ АҲАМИЯТИ.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8071801>

Бойниёзов Аслиддин Нормўминович

мустақил изланувчи

Муסיқий фольклор намуналари муайян бир ҳудудда яшовчи аҳолининг турмуш тарзидаги урф-одатлар, маросимлар, меҳнат жараёнлари билан узвий боғлиқ равишда юзага келгандир. Фольклор жанрларига асосланган ўзбек муסיқа санъати ва маданиятимиз жаҳон миқёсида шуҳрат қозониб, такомиллашиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ташаббуслари билан Термиз шаҳрида ўтказилган тарихий аҳамиятга эга нуфузли “Халқаро баҳшичилик санъати фестивали” (2019 йил 5-10 апрель), Бойсун туманида ўтказилаётган “Бойсун баҳори” (2019 йил 28-29 апрель) анъанавий Халқаро очик фестивалини ўтказилиши фикримиз далилидир. Бухоро фольклори унинг тарихи каби қадимийдир. Шу узок тарихий тараққиётни бошидан кечирган ҳудудда жуда бой маънавий мерос - фольклор жамланган. Бухоро фольклори локал белгиларига кўра алоҳида ўзига хосликларга эга. Унинг мазмуни ва ғояси асосини чуқур халқчиллик ҳамда оммавийлик хусусияти белгилайди. Бухоронинг қадимий муסיқий туркумлари узок ўтмишдан эл орасида ўрганилиб, куйланиб, сайқалланиб келинаётганлиги билан аҳамиятлидир.

Зеро, Бухоро фольклор кўшиқлари бошқа фольклор асарлари каби бир киши томонидан эмас, балки бутун бир бадийий жамоанинг ижодий тажрибаси асосида вужудга келган ва ижро этиб келинган. Узок йиллар давомида катта ёшдагиларнинг ижодкорлиги билан бир қаторда болалар, ёшлар фаолиятида ҳам фольклор соҳасидаги ижодий ишлар ривожланиб, сайқал топиб, такомиллашиб келган. Ушбу хусусиятни Бухоронинг “Мавриги”, “Бухорча” сидаги¹ болалар ва ёшлар фольклор кўшиқлари туркумларида ҳам кўришимиз мумкин. Бу эса қадимдан бадийий сўз - ёш авлод таълим-тарбиясида муҳим кучли ва жозибали восита сифатида қаралганлигидан, фольклор жанридаги кўшиқларини бадийий сўз мўъжизаси ҳамда муסיқанинг сеҳрли оҳанги уйғунлигида вужудга келганлигидан

¹ Сафаров О., Атоев О., Ф. Тўраев. “Бухорча” ва “Мавриги” тароналари. Тошкент. “Фан”. 2005. Б. 4.

далолат бериб туради. “Бухорча” асосан бухороликлар орасида вужудга келган бўлиб, узок асрлар давомида эл орасида табиий жараёнда ижро этилиб келган кўшиқлар туркумидир.

Фольклоршунос олимлар Т. Мирзаев ва М. Жўраевларнинг таъкидлашича, - “Бухорча” асосан бухороликлар орасида вужудга келиб, узок асрлар давомида ижро этилиб келган кўшиқлар туркуми саналса, “Мавриги миграцион кўшиқ ва рақслардан таркиб топган гўзал силсила бўлиб, бухороликларнинг ижрочилик маҳорати ва поэтик санъаткорлиги туфайли сайқал топган фольклор асарларидир²”. Мусикий кадриятларимизни ўрганиш, асраб-авайлаш ва бойитиш, ўзбек мусика фольклорини, жумладан Бухоро мавриги ва тароналарини янада ривожлантириш, ёшларни маънавий-ахлоқий ва маданий даражасини янада ошириш рағбатлантириш, ёшлар онги ва қалби мустақиллик ғояси юқори маънавият ва инсонпарварлик анъаналари садоқат туйғуларини янада ривожлантиришга қаратилгандир.

Ўзбек мусика тарихи саҳифаларида “Бухорча” га эгизак туркум ҳисобланган “Мавриги” кўшиқларининг ижро хусусиятлари, тарихий асослари, ижрочилар репертуарининг ўзига хос хусусиятларига оид жуда бой маълумотлар тўпланган. Қадимий туркум кўшиқларининг мелодик тузилиши ва бадиий ижрочилик услуби ўзига хос хусусиятлар билан белгиланади. Туркумнинг ҳар бир пайтда вазмин ижрода янграйдиган лирик тароналар билан бирга жўшқин, чаккон ва тез темпдаги уфур усулида куйланувчи кўшиқлар ҳам жой олган.

Профессор Ф. Кароматовнинг “Ўзбек халқ мусикаси” га бағишлаб ёзилган китобида лад хусусиятларига оид мулоҳазаларининг нақадар ҳаққонийлигини яна бир мартаба яққол тасдиқлайди. Бухоро болалар фольклори айнанан болалар олами билан катталар дунёсининг уйғунлашуви оқибатида юзага келган ўйинлар, кўшиқларнинг бутун бир тизими тарзида таркиб топган. Бухоро болалар фольклор кўшиқларини яртишда катталар ҳам болалар ҳам биргаликда, баравар хисса кўшган. “Бухорча” тароналаридан “Не-не, дилакум, бобо”, “Духтари Бухороя гиред”, “Суруди мўлжар”, “Мавриги” ҳазил ва лирик тароналаридан “Бале мурғак”, “Уштур ба чаман, дар баланди-е”, “Дупар газид” каби кўшиқларда хайвонлар, ҳашаротлар ва паррандалар таъриф этилиб, азалда дойралар жўрлигида ижро этилган ва турли ёшдаги тингловчиларнинг севимли тароналарига айланган. Бу тароналар турли-туман маросимларда, оммавий сайл-

² Сафаров О., Атоев О., Ф. Тўраев. “Бухорча” ва “Мавриги” тароналари. Тошкент. “Фан”. 2005. Б. 4.

томашаларда ижро этиб келинган бўлиб, асрлар давомида изчил сайқалланиб келиши натижасида муайян кўшиқчилик анъаналари, туркум кўшиқлар силсиласи ва унинг бадиий жиҳатдан мукамал матнлари юзага келган.

Фольклоршунос олимлар О. Сафаров, О. Атоев, Ф. Тўраевларнинг “Бухорча” ва “Мавриги” тароналари китобида нота ва матнлардан ташқари фақат Бухоро воҳасигагина хос икки мусиқий туркумнинг пайдо бўлиши ва шаклланиш тарихи, композицион таркиби, тараққиёт жараёнидага ижро ва ғоявий-бадиий хусусиятлари чуқур тадқиқ этилган. Бухоро халқ кўшиқлари болаларни миллий мусиқа санъатига қизиқтиришнинг самарали воситаси. Зеро, уларда шеърнинг ўз куйи, олдиндан таниш бўлган характери, мазмуни билан тингловчи хотирасига мустаҳкам муҳрланиб қолади. Шу жиҳати билан мусиқа фолькори миллий мусиқа маданиятининг ажралмас қисми сифатида кадрланади ҳамда ёшларнинг таълимтарбиясида муҳим ўрин эгаллайди. Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш ўринлики, бугунги кунда ўқитувчи энг аввало миллий мусиқий тарбия воситаси – маҳаллий фольклор куй ва кўшиқларни ўқувчи-ёшларнинг онги ҳамда қалбига сингдириши, фольклор асарларининг тарбиявий таъсири ҳамда мусиқий маданият тарбиясини амалга оширишдаги ўрнини теран англамоғи лозим.

Фольклор барча санъатнинг бошланиши, сарчашмаси, шу сабабли ҳам бошқа кўпгина санъатлар билан уйғунликка эга, шунинг билан бирга ҳеч бирига ўхшамаган ўзига хослиги билан ажралиб турувчи алоҳида санъат туридир. Бу соҳа ўз ичига мусиқа, ракс, ҳунармандчилик, тасвирий, бадиий ва бошқа санъатлар билан боғлиқ тасаввурларни қамраб олади. Оғзаки ижод халқнинг ўтмиши, бугуни ва келажагини ўзида ифода этувчи, унинг тақдири билан чамбарчас боғлиқ ижодий жараёндир. Шунинг учун ҳам алломаларимиз уни эл адабиёти деб атаган. Бирор бир халқнинг қандай халқ эканлигини билиш учун даставвал унинг фольклорига назар солиш лозим бўлади. Халқ ижоди бу чинакам маънодаги доимий ўзгариш, доимий ҳаракатдаги санъатдир.

Яъни, халқ ижоди намуналари ҳар галги ижрода анъаналарнинг давомийлигини сақлаган ҳолда муттасил янгиланиб, ўзгариб, мукамаллашиб бораверади. Шунинг учун ҳам халқ ижоди намуналари кўплаб вариантликка эга. Ана шу вариантлик халқ оғзаки ижодининг ўзига хослигини таъминлаб берувчи энг муҳим жиҳатлардан биридир. Фольклор жанрлари ижтимоий-иқтисодий тараққиёт билан узвий боғлиқ. Халқ ҳаётидаги тарихий ўзгаришларга кўра, улар ҳам ўзгара борган. Қай бир жанрлар ёки намуналар бутунлай йўқолган, янгилари юзага келган. Шунинг

учун ҳам уларда кўп қатламлилиқ мавжуд бўлиб, узоқ ижро давомида бир неча даврлар ўз изини қолдирган. Жанрларнинг босқичли тараққиёти ва тарихий типологик нуқтаи назардан қараганда, энг қадимги даврларда кўпчилиқ халқларда мифлар, уруғ ва қабилалар хақидаги афсона ва ривоятлар, топишмоқ ва мақоллар, олқиш ва қарғишлар, мавсум маросим фольклори намуналари, меҳнат кўшиқлари кенг тарқалган. Кейинги даврларда эса, эртақлар, эпоснинг архаик шакллари юзага келган. Патриархал уруғчилиқ муносабатларининг емирилиши ва илк давлатларнинг шаклланиши даврида қахрамонлиқ дostonлари яратилган. Кейинроқ романик эпос, лирик ва тарихий кўшиқлар, оғзаки драма, латифа ва лофлар пайдо бўлган.

Мустақиллиқ, умуман, халқ қадриятларига, хусусан, халқ оғзаки ижодига бўлган муносабатда кескин ижобий ўзгариш ясади. “Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий - ахлоқий негизлари” дейилганда: “Янги Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг йўли тўртта асосий негизга асосланади”. “Бу негизлар:

- умуминсоний қадриятларга содиқлик;
 - халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
 - инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- “ватанпарварлик” – деб белгилаб қўйилган³.

Самарқанд ва Бухоро қадим-қадимдан нафақат ўрта осие, балки бутун шарқда маълум ва машҳур илм-фан, маданият ўчоқларидан бири бўлиб келган. Бу воҳада буюк мутафаккирлар, олимлар, файласуфлар, мусиқачи санъаткорлар етишиб чиққан. Ҳозирги пайтда дунёнинг деярли барча мамлакатларидаги тегишли санъат муассасаларида фольклор секторлари мавжуд. Шунингдек, турли мамлакатларда халқаро ёки муайян минтақа бўйича ҳар хил жамиятлар ҳам бор. Масалан, ЮНЕСКО ҳузуридаги Этнология ва фольклор халқаро жамияти, Халқ мусиқаси халқаро кенгаши, Фольклор ўртоқлик жамияти қабилар шундай илмий ташкилотлардир. Ўзбек фольклори намуналарини тўплаш ва нашр этиш ишлари 19-асрнинг 2 ярмидан бошлаб ахён-ахёнда кўзга ташланиб турсада (Х.Вамбери, Н.П.Остроумов тўпламлари, “Ҳикояти Гўрўғли султон”, “Юсуф билан Ахмад” каби нашрлар), уни чинакамига тўплаш ва нашр этиш ишлари 1919 йилдан йўлга қўйила бошланди. Янгича йўналишда шакллана бошлаган ўзбек фольклорининг дастлабки босқичи (1918–25 йиллар) ўша давр

³ Соипова, Д. Мусиқа ўқитиш назарияси ва методикаси. Ўқув қўлланма. -Т,- Фан ва технологиялар маркази нашриёти, 2009-йил.

шарқшунослиги ва ўлкашунослиги эришган ютуқларни изчиллик билан ўзлаштиришга интилиш, фольклор материалларини жадал жамлаш, халқ ҳаёти ва маиший турмушининг барча томонларига кириб боришга уриниш билан ажралиб туради. Бунда Ғози Олим, Ғулом Зафарий ва Элбекларнинг фаолиятлари муҳим аҳамиятга эга бўлди. 20-йилларнинг 2 ярмидан бошлаб яна ҳам жиддий ютуқлар қўлга киритилди. Эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Йўлдош ўғли, Пўлкан шоир каби атоқли дostonчилар аниқланди. Улар ижросида биринчи марта эпик асарлар тўла ёзиб олина бошлади, халқ санъаткорларига ижодкор сифатида қараб, оригинал кузатишлар олиб борилди. Бу ишда ўзбек фольклоршунослиги ўзининг мустақкам илмий йўналишига эга бўлди, унинг асоси яратилди.

Фольклор термини ҳозир халқаро миқёсда кенг тарқалган бўлиб, Ғарб мамлакатларида халқ оғзаки бадиий ижодининг турли соҳаларини: оғзаки поэзия, халқ мусикаси, халқ рақси, халқ наққошлиги, оғзаки насрий асарлар, халқ урфодати ва расм-русумлари, эътиқоди билан боғлиқ асарларни ифодалайди. Туркий халқларда фольклор термини халқнинг оғзаки поетик ижодини, шунингдек, халқ қўшиғи, мусикаси ва рақсини англатади. XX аср бошларида фольклор атамаси ўрнида “оғиз адабиёти”, “эл адабиёти”, “оғзаки поэзия” каби атамалар қўлланилган. Фольклор асарларини жанрларга ажратишда уларнинг уч хусусияти а) поетик системанинг муштараклиги; б) асарнинг маиший-ҳаётий функциси; в) ижро характери назарда тутилади.

Шу нуқтаи назардан қараганда, фольклор жанрлари тўрт турга бўлинади:

1. Лирик тур – халқ қўшиқларининг барча жанрлари;
2. Эпик тур – дoston, эртак, ҳикоя, латифа, тарихий қўшиқ, ривоят, афсона ва хоказолар;
3. Драматик тур – оғзаки драмалар, аския, лапар, айтишувлар, масхарабозлик, қизиқчилик ва бошқалар.
4. Махсус тур – халқ донолигининг ифодаси бўлмиш халқ мақоллари, ҳикматли сўзлар, топишмоқлар.

Оғзаки драма шаклига кўра фольклор иккига бўлинади. Бири – масхарабоз ва қизиқчилар театри, иккинчиси – қўғирчоқ театри.

Ўзбек фольклоршунослигида вариантликни назарий жиҳатдан ёритган асосий тадқиқот сифатида Т.Мирзаевнинг “Алпомиш” дostonининг ўзбек вариантлари” ҳамда “Халқ бахшиларининг эпик репертуари” монографияларининг вариант ва версияга бағишланган қисмларини

келтириш мумкин⁴. Миллатимизнинг энг асосий ўзлигини англаувчи она тилимиз нафақат сўз ва оҳанг бойлигига, ифодавий хусусиятлари билан балки, ўлкамизнинг турли воҳаларида яшовчи юртдошларимизни ўзига хос “шева”ларда гапиришлари, турмуш тарзларида эса ўзаро фаркли маданий удумларни қўллашлари билан ҳам ажралиб, кўзга ташланиб туради. Бу хусусиятлар Ўзбекистондаги ҳар бир воҳанинг бошқа соҳаларда бўлгани каби муסיқа санъати амалиётида ҳам ўзига хос тарзда намоён бўлади.

Муסיқа санъатининг муайян воҳалардаги бундай ўзига хосликни умумийликда ифодалаш маҳаллий муסיкий услуб дейилади. Мустақиллик даврида фольклор тамомила янгича мазмун ва моҳият кашф этди. “Халқ бахшиси” унвонининг жорий этилиши бу фольклор санъатига эътибор давлат миқёси даражаси эканини кўрсатади. Фольклор санъатига бағишланган кўшлаб анжуман, фестивалларнинг бўлиб ўтиши бу санъатнинг маънавий ҳаётимизда ўрни баландлигидан далолат беради. Бироқ шундай бўлсада, бутун дунёга хос бўлган вариантларда секинлашиш, бузилиш жараёнлари, устозшогирдчилик анъаналарига риоя этмаслик, анъанада чекиниш ва ич овозининг йўқолиб бориши каби хусусиятлар бу санъатни ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда. Бундай вазиятда эса фольклор санъатини кўпроқ тарғиб қилиш, ўрганиш, тадқиқ этиш самарали натижа беради.

Хуллас, халқимиз оғзаки ижодининг давлат мақомида эъзозланишини Ўзбекистоннинг мустақилликка эришишининг ижобий натижаси сифатида баҳолаш мумкин. Юртимиз баркамол авлодини халқ оғзаки ижодидан мукамал маълумотга эга бўлмаган ҳолда тасаввур қилиб бўлмайди. Ўзбекнинг бутун фазилати, фалсафаси, донолиги, дунёқараши, олий ҳимматлилиги, турли ҳаётий вазиятларга муносабати мақолларда акс этган. Инсондаги меҳнатга муҳаббат, ишқ туйғулари кўшиқларда энг гўзал ички кечинмалар сифатида ифодаланган. Эртақларда халқимизнинг энг олий орзу-ҳаваслари намоён бўлади. Улар билан танишган ёш авлод ўзбек учун ватан, халқ, оила, меҳнат, илм, ғурур нақадар муқаддас тушунчалар эканини англаб етади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 31 майдаги “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантириш ва такомиллаштиришга доир чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3022 сонли қарорига кўра мамлакатимизни янгилаш ва модернизация қилишнинг бугунги янги босқичида маданият ва санъатнинг ҳаётимиздаги ўрни ва

⁴ Кудратов. И. Талабаларни халқ қўшиқлари билан эстетик тарбиялаш. Монография. Т.Фан, 2009 йил.

аҳамиятини ошириш, ёш авлодимизни миллий ва умуминсоний қадриятлар, она юртга меҳр ва садоқат руҳида тарбиялаш мақсадида 2017-2021 йилларга мўлжалланган чора-тадбирлар дастури амалга оширилиб келинмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 майдаги “Бахшичилик санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ–4320 - сонли . (lex.uz).

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 20.12.2022. <http://uza.uz>.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2995-сонли қарори. (lex.uz).

4. Сафаров О., Атоев О., Ф. Тўраев. “Бухорча” ва “Мавриги” тароналари. Тошкент. “Фан”. 2005. Б. 4.

5. Соипова.Д.Муסיқа ўқитиш назарияси ва методикаси.Ўқув қўлланма.- Т,- Фан ва технологиялар маркази нашриёти, 2009-йил.

6. Қудратов. И. Талабаларни халқ кўшиқлари билан эстетик тарбиялаш.Монография.Т.Фан, 2009 йил.